

Strossmayerova spomenica ruskoj vladi god. 1876.

Dr. Andrija Spiletak.

Iz korespondencije Rački-Strossmayer znamo, da se Strossmayer u kolovozu 1876. upoznao u Beču sa ruskim državnim savjetnikom Augustinom Heesen, podrijetlom Nijemcem i pokatoličenim protestantom. Strossmayer se na nj obratio u pitanju konkordata između Rusije i Svete Stolice. O tome piše on Račkome 6. rujna: »Dobio sam ovo dana odgovor g. Heesena iz Berlina. Na moja pitanja odgovara mi: 1. da bi bolje bilo, da moj *pro memoria* izradim nemeckim jezikom; 2. što se poslanja tiče mislim, da bi se ipak mogao *pro memoria* poslati putem bečke ambasade. Što se prvoga tiče ja sam siroma već opširan *pro memoria* izradio latinskim jezikom. Sad mi ne će ništ drugo preostati, nego kratki ekscerpt načiniti nemeckim jezikom. Što se drugoga tiče, ne znam što bi? Po svoj priliki otići ću skorim u Beč i predati taj *pro memoria* ambasadi, a upraviti ga na kneza kancelira (Gorčakova). Da znam drugi posve sigurni način, ja bi volio drugim ga putem poslati već i zato, da ne moram ići u Beč. Što Vi o tome mislite?... Ja mislim, da Rusija ne shvaća dobro svu evropsku situaciju i svoju zadaću. Može bit da se varam.« A u pismu od 7. rujna: »Engleska proti Rusiji vojuje, pak ko što je energična, vojuje sa svom silom i sa svim sredstvima, s kojima raspolaže. To je naravna posljedica velikoga i jasnoga osvjeđenja i bistroga shvaćanja velikih događaja. Rusija bi otprilike bila u analognom, ali protivnom položaju. Rusija bi dakle isto tako jasno, otprto i energično postupati imala, kao Engleska. Ne možete si misliti, kako ja odsudujem politiku rusku. Čini ona dakako što činiti mora, ali čini ko slijepac i ko stidac. Jaz je velik među izobraženim posve i samosvjesnim narodom (t. j. Englezima. Op. p.), i među narodom još slabo izobraženim i koji tečaj evropskih događaja ne shvaća, kako bi se shvaćati morao...«

U pismu od 14. rujna: »Promijenio sam svoju nakanu iz Beča slati spise u Petrograd. Primam dakle sa zahvalnošću Vašu ponudu, da se spisi iz Zagreba pošalju na Heesena. Dva su pako spisa

koja mu šaljem. Jedan *pro memoria*, opširan, latinskim jezikom. Valjada će koga pouzdanoga u Petrogradu biti, koji će to razumjeti. Ja nisam imao kad i opet opširno pisati. Drugi spis na Heesena jest list od mene, u komu resumiram ukratko sve, što se u *pro memoriji* nalazi. Ja mislim, da se *pro memoria* pošalje na Vašega znanca u Petrograd, da on Heesenu *pro memoriju* preda. List pako sâm na Heesena mislim da se može pod njegovom adresom, pisanom može bit Matkovićem (Drom Petrom, sveuč. prof. i akademikom u Zagrebu. — Op. p.), poslati. Molim Vas lijepo, da to čim prije obavite po Vašoj mudrosti i obzirnosti. ... I *pro memoriju* pisanu vlastoručno i moj list na Heesna, otpisan mojim sekretarom, šaljem Vam, da ih prihranite (sačuvate) i da ovd od svega toga ne ima više ni traga ni glasa. Danas sutra, kad budu bolja vremena, mogu se slične stvari objelodaniti ...»

Napokon u pismu od 17. rujna daje Strossmayer Račkome ove zanimljive podatke: »... Sad radim i skoro sam gotov s *pro memoria* za rusku vladu, u komu trsim se dokazati, da bi pod svakim vidom dobro bilo za Rusiju i za one svrhe, za kojima ona u Evropi težiti mora, da sa Svetom Stolicom konkordat načini. Povod tomu je tajni ruski savjetnik Heesen, koga g. Matković dobro pozna, buduć da š njim u dopisivanju stoji. Tog čovjeka je naime vlada ruska ovoga ljeta poslala, da po cijeloj Europi studira sustav sveučilišta europskih. Mislim, da je imao nalog o nekih važnih pitanjih i sa mnom govoriti. Na svaki način želio me je u Đakovu pohoditi. Saznavši međutim od g. Matkovića, da sam u Beču, našao me je u Beču i govorio je sa mnom. Ticalo se je nešto Rutena i nekih koncesija, koje od Svete Stolice dobiti želi ruska vlada. Ja sam tomu gospodinu rekao, da se taka sekundarna pitanja ne dadu sretno riješiti, ako se prije ne riješe primordijalna pitanja, to jest: ako se sa Sv. Stolicom konkordat ne napravi. Ja sam ga međutim u Rimu, osobito pako kardinalu Franchiju (prefektu Propagande. Op. p.) preporučio. Bio je uslijed toga vrlo lijepo i po istom kardinalu i po Sv. Ocu primljen. Kardinal Franchi mu je rekao, da je Sv. Stolica vrlo željna sa Rusijom konkordat sklopiti. Ujedno mu je naložio, da mene pozdravi i da mi preporuča, da načinim *pro memoria* ruskoj vladi, u kojem da rusku vladu sa gledišta slavjanskoga opaznu učinim na važnost i korist konkordata. U to me je ime i Heesen, koji je vrlo dobar katolik, zamolio. Eto Vam *genesis* moga *pro memoria*.

Žao mi je jako, što ga nisam još dogotovio. Inače bi Vam poslao svoj original, da ga za vječita vremena čuvate. Buduć pako da ja u tom memorijalu o cijeloj europskoj situaciji govorim i mnoge strane spominjem, koje otajstvene ostati moraju, to ćete Vi, kad Vam taj spis pošaljem (na svaki način kanim Vam ga poslati, da ga čuvate i u svoje vrijeme poslije moje smrti upotrebite), morati ga vrlo čuvati i u potaji držati. Ja sam Heesenu po dogovoru u

London pisao. Ne znam je li moj list dobio. Ja sam Heesena pitao, u komu jeziku želi da sastavim pro memoriju, a drugo: kako bi se taj pro memoria tajno i bez ikakve moje opasnosti ruskoj vladi predao? Što se prvoga tiče, ja sam pro memoria sastavio u latinskom jeziku. Valjda bude koga u vlade ruske, koji dobro razumije latinski. Što se drugoga tiče rekao sam Heesenu, da sam spreman u tu svrhu otići sam u Beč, da lično predam Novikovu pro memoria i da mu u interesu svoje sigurnosti »tajnu« preporučim. Upitao sam međutim Heesena, mogu li se povjeriti Novikovu, koji mi se čini da je lake robe čovjek. Drugo, mogu li se povjeriti ruskoj vladi, da će šućeti. Što Vi mislite o svemu tomu?

Molim Vas još jedno. Pozdravite g. Matkovića i recite mu da ga molim: po pobližu adresu Heesenovu u Petrogradu ili Moskvi, i drugo: ne bi li on mogao sigurnim posve načinom jedan spis istomu Heesenu poslati? Ne treba Matkoviću kazati, kaka je to spis. Možebit bi dobro bilo, da spis tuđom posve rukom i bez moga potpisa, po Matkoviću bude poslan. Osim toga želio bi znati, je li Heesen moj list u Londonu primio? Nek ga g. Matković upita. Ako bi ruska vlada htjela raditi o konkordatu, a ja mislim da bi, pak ako bi se u Rimu željelo, da ja dođem u Rim, da konfidencijalnim načinom pripomažem, onda bi i ove zime išao u Rim; inače kud puklo da puklo ostajem kod kuće.«¹

U pismu od 22. rujna piše Strossmayer Račkome: »Ako Rusija u slučaju rata nije sebi od strane nemečke mogla osigurati taki neutralitet, koji bi Austriju držao u šakah, tada će jednim danom Nemečka na čelu Europe prot Rusije stajati i tu nakanu već danas snuje. Ono, što je u »pro memoria« glede toga pisano, zaslužuje da se tri put proštuje...«

Na Strossmayerova pitanja Rački odgovara u nekoliko pisama. U pismu od 24. rujna piše: »Istočno pitanje svakako će se riješiti u slavenskom smislu i interesu. Uzeo ga je u ruke narod ruski. Da Vam je ruske listove čitati, ondje vrije i bukti. Ruska vlada osvrće se na evropske okolnosti, ali ne smije raditi proti struji svoga naroda. Uopće se misli, da će se i sadanja diplomatska akcija izjaloviti, pa da će se Rusija umiješati oružjem. Ali bud kako, Bosna sa Hercegovinom i Bugarska ne će biti više turske. Evropa će se malo pomalo sprijateljiti s mišlju, da mora Slavenstvo priznati za ravnopravni faktor. Istok Evrope svakako je preobrazuje.«

A u pismu od 4. listopada kaže: »Matković ne zna gdje je tajni savjetnik Heesen, ali misli, da mu se može pismo u Petrograd poslati. Ja bih imao samo primjedbu glede forme pro memoria za rusku vladu. Da se prepriječi svaki mogući slučaj, ja ne

¹ Isporedi: F. Šišić: Korespondencija Rački—Strossmayer II. str. 45—49.

bi upravio spomenicu ruskoj vladi, nego Vašemu znancu i prijatelju Heesenu, te bi je prema tomu i stilizirao. On može ju predati vladi svojoj kao mnijenje Vaše, t. j. odlična katoličkog biskupa, koji imade interes, da se katolici u Rusiji zaštite, i kano katolički crkveni dostojanstvenik, a i kao katolički Slaven. Ja bih dakako naglasio glavno interes Crkve, pa na kraju kano mimogred istaknuo i korist za Rusiju, kada bi ova odnošaje prema katoličkoj crkvi u svojoj državi uredila, te ne bi svijet, a imenito katolički Slaveni, na nju gledali više kano na neprijateljicu katoličke Crkve. Tijem bi se i oštrina poljskomu pitanju oduzela, što bi za evropski položaj Rusije neizmjereno važno bilo. Po mojem mnijenju nijesu ni Poljaci bez krivnje, što se Rusija nije dosada na taj korak odlučila. Pro memorija bi samo s formalne strane dobila drugo lice, koje bi Vas opet štitalo u svakoj eventualnosti... Ako moje mnijenje glede forme prihvaćate, onda je i pitanje o jeziku indiferentno, jer bi tada onako pisali, kako s Heesenom dopisujete. Matković adresira uvijek na Heesena kod ministarstva unutarnjih djela u Petrogradu. Ako Vam se ne će pisma ravno iz Đakova poslati, a Vi mi ga pod omotkom bez natpisa pošaljite ovamo, pa ću ga ja adresirati u Petrograd. Imam ondje i znanaca, koji će ga predati, ako Vam se ne će poslati ravno na Dra Heesena...«

U pismu od 19. listopada javlja Rački: »Poslao sam tako list kano i pro memoriju pod kuvertom na tajnoga savjetnika i akademika I. Sreznevskoga u Petrograd, koji je s Drom Heesenom prijatelj te se polaze. Jedno i drugo doći će dakle u sigurne ruke, a veće sigurnosti radi naznačio sam, da je to pošiljka naše Akademije. Sada će se dakako državnikom u Petrogradu pušiti glava te će teško imati vremena misliti na konkordat. Ali doći će skoro vrijeme, da će im Vaš savjet dobro doći. Rusi, koji su ovdje, dobivaju glasove, da će biti rata, da se pače i ratni manifest jurve štampa.«

Napokon Strossmayer u pismu od 29. studenoga javlja Račkome: »Dobio sam od Heesena pismo, u komu mi samo to javlja, da je primio spise i da ćeju 15. o. mj. predani biti u ruke onoga na koga spadaju. Od tada mi ništ ne piše. Bog zna, kaki ćeju utisak učiniti...«²

Ova izmjena misli između Strossmayera i Račkoga jasno govori o postanku i važnosti Spomenice ruskoj vladi namijenjene, kao i o taktu i opreznosti kojom su postupali, e da u ono opasno i napeto doba očuvaju tajnu pred austro-ugarskom policijom i diplomacijom, zakletim neprijateljima svega što je u korist Slavena.

Spomenica u vjernom hrvatskom prijevodu glasi:

Spomenica o važnosti i koristi konvencije, koju bi trebalo da utanači slavno rusko carstvo sa Sv. apostolskom Stolicom.

² Ibidem str. 68—73.

Ko pažljivije promatra tijek i prirodu evropskih događaja, što se zbiše pred našim očima, lako će proreći: da će se prije ili poslije tri nacije nad ostalima domoći vrhovne vlasti u Evropi. I to:

1. **Nijemci.** Oni su u mnogostrukoj različnosti svojih kraljevstava, koja su među sobom spojena samo nekim širim savezom, našli vrlo uspješno pomagalo i sredstvo za svaku kulturu i napredak, a po tom i za moć. Oni su sada među sobom povezani čvršćim vezom, pa stoga i ujedinjeni. Dvojbeno je, hoće li to jedinstvo isto tako poslužiti višim ciljevima kulture i svakog napretka. Ali je izvan svake sumnje: da će Nijemci ujedinjeni ubuduće vršiti najveći uticaj na prilike u Evropi, i to tim više, što će njihovo i fizičko i moralno jedinstvo rasti i jačati se.

2. **Latini.** Ako u latinskom narodu ima samo nešto mudrosti, života i snage, on će svim silama o tome nastojati, da se među sobom veže čvršćim vezama i da se snabdije onim vlastitostima, koje sačinjavaju pravu snagu i jakost naroda, pa da tako bude zgodniji nego do sada da se brine i za svoj unutrašnji rad i mir i čvrstoću, a svoju izvanjsku slobodu i nezavisnost s uspjehom očuva, i napokon da na evropske događaje steče onaj uticaj, koji potpuno odgovara i njegovoj vlastitoj i općoj koristi svijiu.

3. **Slaveni.** Oni su se posljednji pridružili evropskoj obitelji, pa su tek u novije doba počeli da efikasno utječu na zajedničke poslove cijele Evrope. Jasno je, da spominjući Slavene mislim samo slavni ruski narod, koji jedini među ostalim Slavenima uživa svoje vlastito pravo, svoj vlastiti život i nezavisnost, dočim je sva ostala obitelj Slavena podložna tuđem zakonu i tuđoj volji. Očito je providnost Božja preodredila slavni narod Rusa, da obilnije darove kršćanske kulture nosi i širi do krajnjih granica Azije; ali je također jasno, da će se bitni ciljevi Božje providnosti sasvim izjaloviti, ako slavni narod Rusa i u Evropi ne učvrsti svoju vlast i uticaj. Svak vidi, da će se Evropa sama osakatiti i hiljadama opasnosti i nesreća izvrći, ako se zakoniti uticaj Rusije isključi iz granica Evrope, ili makar i umanji. Koji za tim idu, počinjaju svetogrđe na neki način, to jest protive se očitim nakanama i ciljevima Božje providnosti; osim toga slijepi su, jer sami sebi najviše škode i srću u vlastitu propast. A slavni narod Rusa, bařem po mom mišljenju, teško bi griješio, kad bi više nego je pravo pažnju posvećivao prilikama u Aziji, te bi, anticipirajući vrijeme što Bog vječni u svojim rukama drži, zanemario da svoj položaj u Evropi što prije učini stalnim, čvrstim i definitivnim, e da se ostala vrlo važna pitanja u Evropi tako riješe, kako to zahtijevaju i viši ciljevi Božje providnosti i korist Slavena i svega čovječanstva. Kad je Božja providnost htjela da veliko rusko carstvo bude jako i u Aziji i u Evropi te da u jednakoj mjeri na obje strane preuzme na sebe više ciljeve, htjela je dakako da jedno od drugoga bude ovisno, ali ipak tako, da Evropa kao kulturnija i jača ima prvenstvo. Kad se njezina vrlo

važna pitanja sretno i prema očekivanju riješe, time će samim biti lakše i brže moguće riješiti i sva nastojanja u Aziji.

Da ukratko kažem svoje mišljenje o budućoj sudbini Evrope: Meni se čini, da će se glavnije sile Evrope doskora svesti na neko trojstvo, koje će se tako pobrinuti za poredak stvari u Evropi, da će biti bolje i savršenije provideno nego dosada i za mir i za slobodu i za autoritet i stabilnost i za sve ostalo što sačinjava dragocjenu baštinu narodâ u Evropi. Od toga trojstva, po kome Bog hoće da se u Evropi započne nova epoha, a stara prestane, neće ništa trpjeti viša misija ostalih naroda u Evropi; štaviše njihova nacionalna kultura i sloboda biti će uspješno zaštićena i ojačana. Tim trojstvom će diplomatska vještina, koja je danas tako komplikovana, tako zamršena i često tako nažalost očito daleko od iskrenosti i istine, te jedva malo povjerenja zaslužuje, jer njezina tajanstvenost više služi nepravdi i ratu nego pravdi i miru; ta diplomatska vještina, kažem, biti će mnogo jednostavnija i istinitija tako, da će tajne njezine biti na neki način svedene na tri granice i u tome sastojati, da kad se dvojica iskreno slože u istini i pravdi, treći koji bude išao postrance morati će da šuti.

Međutim pojedini ti narodi, da postignu svoje prirodno određenje, moraju snažno sudjelovati u svom određenju i izbjeći neke posebne opasnosti, ako neće da se znatno pobrka put Božje providnosti i da se više nego što treba odgodi toliko željkovani novi poredak stvari u Evropi. Na primjer latinski narod mora budno paziti, da razularenom slobodom i nastojanjem za bilo kakvim podvizima ne uguši u sebi svaki smisao za autoritet, pravi poredak i spasonosnu disciplinu tako, da se sve izvrgne u samovolju i raspuštenost, međusobnu neslogu i unutrašnje borbe, što bi bez sumnje bio siguran znak ne samo da opća sreća s dana na dan sve to više stradava, nego i da u neizbježnu propast srlja. Sada Latini žive većim dijelom tako bijedno, da niti onda ne znadu da zaborave svoja unutrašnja neprijateljstva, kada se o tome radi da spase najviše i uistinu životne svoje ciljeve. Nijemci kraj svoja dva sudruga izgleda da su na sigurnijem položaju, ali i oni trpe na nekim unutrašnjim teškoćama. Osim toga prijeti opasnost, da će Nijemci biti gordi na neke svoje novije trijumfe i nečuvene uspjehe, pa će misliti da samo njima na neki način pripada isključivo pravo gospodstva nad svom Evropom; a iz toga bi se vrlo vjerojatno mogla razviti druga bolest: mahnito nastojanje da svoje granice prošire na sve strane pod nebom. Zato Nijemcima ne manjka ni unutrašnjih ni vanjskih pobuda. O izvanjskim ću govoriti kasnije. Što se unutrašnjih tiče poznato je, da kako pojedini ljudi tako i cijeli narodi teže podnose sreću nego nesreću. Više puta su sjajni trijumfi bili povodom velikoj opasnosti i najtežoj nesreći, dok naprotiv poraz ne rijetko bude prilikom da se ljudi opamete i preporode. Dobitak Alzacije i Lotaringije može biti kao predigra za to. Međutim mnogima se čini, da dobitak tih provincija nije za Nijemce porast, nego

smanjenje njihove snage. Uvijek je postojao poganski neki nagon za vršenje tiranije na sav svijet ili na pojedine njegove dijelove, kako to na primjer svjedoče ratovi Aleksandra Velikoga i Napoleona I., te rimsko i francusko carstvo. Kad bi to nerazumno nastojanje prevladalo kod Nijemaca, usprkos njihove visoke učenosti i razboritosti, bilo bi to na propast cijeloj Evropi, ali u prvom redu samim Nijemcima. Jer misao da sebi podjarme sav svijet ili pojedine njegove dijelove ima samoga Boga za protivnika, koji je u vječnim načelima Evandjelja postavio temelje i za vječno spasenje naroda i za njihovu vremenitu sreću, te je očito htio da svi narodi napuste svaki egoizam i svaku tiraniju te u međusobnoj svakoj istini, pravdi i ljubavi skupa žive i u svojim odnosima što mogu više ispunjaju onu Božju riječ: Što ne želiš da tebi drugi učini, ne čini ni ti drugome; a što želiš da tebi drugi čini, čini i ti drugome. A kako Bog znade kazniti i osvetiti bezumne svijesti ljudi i naroda, koje teže za općom prevlasti, uče nas vrlo žalosni usudi Francuza i dvojice Bonaparta. Moje je najčvršće uvjerenje, da po Božjoj odredbi sav rod smrtnika teži za takovim jedinstvom, koje slobodi i sreći pojedinih dijelova ne samo neće biti opasno, nego će ih štiti tako, da ono trojstvo koje vidimo da se formira u Evropi, biti će svima paladijem zajedničke slobode i kulture.

Što se tiče Slavena, to jest slavnoga naroda ruskog i njegovog normalnog položaja, što mu ga Božja providnost sprema u novom uređenju Evrope, on je okružen velikim teškoćama i treba vrlo mnogo razboritosti, strpljivosti i ustrajnosti, da se te teškoće svladaju. Pisac ove Prememorije je uvjeren, da među glavna sredstva kojima će se takve teškoće ili znatno umanjiti ili potpuno svladati, spada konvencija, koju bi slavno rusko carstvo moralo sklopiti sa Svetom Stolicom apostolskom. Da to dokažem spomenuti ću rečene teškoće, od kojih je jedna općenita, a druge su posebne. Općenita je: neodređen doduše strah i skoro užas, kao da bi puniji i efikasniji ulaz Slavena u Evropu u sebi uključivao opasnost neke posebne tiranije, koja bi prijetila svoj Evropi. Izgleda kao da su se svoj Evropi dublje u pamet usjekle one riječi Napoleona I. na otoku sv. Jelene: Prije pol vijeka Evropa ili će biti republika ili će biti podložna ruskom kmetu. Ne hasni odgovarati, da se taj strah osniva na osvadama onih koji su neprijatelji slavenskog imena, a da Napoleonova mudra izreka ne zaslužuje nikakve vjere, jer je izašla iz srdite duše stoga, što je osobito sudjelovanjem Rusije bio prognan na otok sv. Jelene i oduzeta mu moć da i dalje škodi ljudskom društvu i Evropi nameće svoj jaram. Ne koristi odgovarati: da su Slaveni po svojoj prirodi blagi i na nježne izlive srca spremni možda i više nego što treba, pa stoga i preodređeni, da egoizam koji u Evropi vlada i žalosne njegove posljedice ublaže i obuzdaju. Ne koristi odgovarati: ako Slaveni ne budu imali u Evropi zakonitog uticaja, zavladati će fatalni neki dualizam sa neprestanim i beskonačnim svadama i ra-

tovima među dvije parbene strane, ili sa kobnom prevlašću jednog samog nad sve ostale; a da su Slaveni pozvani da kad staroga nestane zavedu novo zdravo ravnovjesje među narode Evrope, koje će svima biti spasonosno. Ne koristi odgovarati: da ta načela sigurno iskustvo potvrđuje, jer se Evropa niti na početku ovoga vijeka nije mogla osloboditi francuske tiranije, niti sredinom vijeka tiranije revolucije bez efikasnog sudjelovanja i posredovanja Rusije. Ne koristi, kažem, sve to odgovarati; strah, nepovjerenje i zavist mnogih i zlobnih neprijatelja slavenskog imena širena svom i najvećom radinošću i lukavošću postoji i prelazi u neku pravu potajnu urotu proti ruskom carstvu, a toj su uroti nekada stajala na čelu dva Napoleona, a sada stoje Englezi. Svi dobri žele da velikom mudrošću i odmjerenošću onih koji upravljaju državama, Nijemci, koji su sada u središtu Evrope postali premoćni, zanavijek se odvrate od takvog opasnog puta. Protivno ne bi izjalovilo ciljeve Božje providnosti niti bi Slavene neopozivo udaljilo od preodređenog im cilja; ali bi bez sumnje dalo povoda najvećim nevoljama i pokoljima za svu Evropu, ne izuzimljući ni same njihove začetnike:

Ako se sada pita; kako se toj teškoći može efikasno na put stati, odgovaram: gore spomenutom konvencijom. Ne može se poreći da su katolici glavni začetnici krivog mišljenja o Rusima u Evropi. One periodične alokucije Svetog Oca proti ruskom carstvu i neprestana jadikovanja jesu kao dražila javnog mišljenja u Evropi proti Rusiji. Što više onaj vrhovni moralni autoritet sa sjedištem u Rimu izgleda u sadašnje doba oboren i raznim progonima izložen, to se njegove riječi jače usaduju u savjest katolika i više ogorčavaju njihove duše. Pisac ovog Memorijala neprestano čita francuske i talijanske katoličke novine i žali iz duše one tajne svake nepravde, što se u njima s dana na dan sve više otkrivaju proti Rusima. Čudno je u prvom redu u kakva bezumlja bolesne pameti padaju oni katolici, koji žalosnom sudbinom spadaju među ekstremiste. Jasno je, da bi se više puta spomenutom konvencijom svemu tome kraj učinio. Samo svečano obnarodovanje takve konvencije sa strane Svetog Oca bilo bi siguran početak nove ere u Evropi što se tiče javnog mišljenja o Rusima i njihovim namjerama. Kolika je važnost takve konvencije jasno je i iz toga, što najljući neprijatelji slavenskog imena punim ustima telale, da ona apsolutno nije moguća. Kad bi Sveti Otac svoje mišljenje u bolje promijenio, svi bi ga iskreni katolici slijedili, ne izuzimljući niti one koji vole biti ekstremiste; štaviše, ti bi više nego ostali, jer bi ih sama logična posljedica silila da u smislu svojih pretjeranih načela o autoritetu i pravima Svete Stolice, slušaju glas vrhovnog pastira. Neka mi bude dopušteno da o tome neke stvari potanje spomenem.

Latinskom je narodu po njegovoj prirodi sudeno, da u novom uređenju prilika u Evropi sa Slavenima goji što tješnju slogu, jer se njegovi interesi nigdje ne kose s interesima Slavena, štaviše uvijek se skoro slažu. A povijest uči, da su Latini uvijek srnuli u

vlastitu propast i služili ne svojim nego tuđim interesima, kad god su nerazumno ustali proti Slavenima. Pisac ove Promemorije pozna mnoge vrlo glasovite i uticajne Francuze. Poslije najnovijeg poraza jedan je glas sviju i složno mišljenje bilo: trajan ugovor sa slavenkim ruskim narodom. A u sadašnjem sukobu prilika u Evropi izgleda, da je ona prejasna riječ opamećenja i istine potpuno iščezla. Tome je dijelom barem razlog: nestalna i promjenljiva ćud Francuza; ali glavni je razlog: što su francuski katolici zaslijepljeni krivim osjećajem i mišljenjem, pa radije vole ići na ruku Turcima, najmržim neprijateljima kršćanske religije i svake kulture, nego Slavenima. A nema sumnje da će francuski katolici uskoro svoje mišljenje popraviti i slijediti prirodu stvari, ako doznadu da se rusko carstvo svečanom konvencijom izmirilo sa Svetom Stolicom, koju oni toliko časte i poštuju. Nikada nijedan narod nije mogao da bude bez vjere. I oni sami koji se izvanjski priznaju ateistima, vidjeli bi da je i u njima živa vjera, kad bi znali kako treba ispitati intimnije tajne svoga srca i pobude svojih djela. Oni bi sami morali da popuste promjeni javnog mišljenja u Francuskoj. Francuski će narod ostati uvijek katolički i uvijek će u Francuskoj u javnim poslovima prevladati mišljenje umjerenijih katolika.

Isto treba reći i o Italiji. Italijani će ostati uvijek katolici. Sadašnji njihov spor sa Svetom Stolicom prestati će prije ili poslije. Italijani svi u duši osjećaju, da će papinstvo sa sjedištem u Rimu danas sutra postati od najveće važnosti za njihovu moralnu i političku snagu. Svaki Italijan u tajnosti svoje duše nastoji o izmirenju sa Svetom Stolicom. Sada je Sveta Stolica doduše u neprijateljstvu s Italijom. Nitko lako ne zaboravlja stare predaje i običaje. Teško itko ravnodušno snosi velike gubitke. Takve rane samo s vremenom zacjeljuju. Ali nema sumnje da će se Sveta Stolica prije ili poslije izmiriti s Italijom, jer Sveta Stolica mora znati, da kad se s Italijom izmiri i Italija opet dođe do svoje prirodene moći, biti će i Svetoj Stolicu jaka potpora u vršenju njezinih moralnih i religioznih ciljeva po svemu svijetu. A jako bi se varao, ko bi iz sadašnjeg poraza Svete Stolice zaključivao, da će ona ubuduće biti sasvim iznemogla. Sada je Sveta Stolica u krizi i obnovi. Njoj treba novih načina i novih puteva da može svoju misiju uspješno vršiti u svijetu, koji na razne načine ide novim i od starih različitim putevima. Meni se barem čini da je gubitak vremenitog posjeda (papske države. — Op. p.) djelo Božje providnosti, koja hoće da se Sveta Stolica riješi svih zemaljskih spona, e da se tako slobodnije i efikasnije posveti svom božanskom pozivu. Jednom će se sigurno na njoj ispuniti ono što se nekoć na tako božanski način potvrdilo na našem Gospodinu na drvu križa, da je naime baš tada kad je obješen između neba i zemlje visio i bio lišen svih uopće zemaljskih sredstava, najveći i najbožanskiji triumf slavio i žrtvujući sebe sama isplatio cijenu otkupa za sav svijet. U svakom slučaju Italija će uvijek ostati katolička i slavnom ruskom carstvu Italija će biti

sklonija, ako ono sklopi konvenciju sa Svetom Stolicom. Italija sada dobro živi sa Njemačkom, i to je pravo i razborito. Ali se ipak Italija boji da Njemačka premoćna svojom desnom rukom ne posegne za obalama Jadrana jer bi u tom slučaju Italija vjerojatno izgubila svoju slobodu i nezavisnost. Kad stvari tako stoje, bilo bi mislim razborito da slavno rusko carstvo ne propusti sklopiti rečenu konvenciju sa Svetom Stolicom kao vrlo zgodno sredstvo da sebi Italiju bliže priveže. Što rekoh o Francuzima i Italijanima vrijedi dakako na svoj način i o Španjalcima pa tako i o svemu latinskom narodu.

Medutim važnost i velika korist više puta spomenute konvencije još je jasnija, ako se pobliže promotre one posebne teškoće, koje ima da svlada slavno rusko carstvo u svojoj misiji u Evropi. U te posebne teškoće spadaju u prvom redu Poljaci. Poljaci su nepomirljivi mrzioci Rusa. Poljaci zaslijepljeni mržnjom na Ruse izgleda da su sebi postavili kao načelo ono: *flectere si nequeo superos Acheronta movebo*, i doista Poljaci složno rade sa najmržim svojim i svega ljudskog roda neprijateljima, pa bi se stoga združili da je moguće i sa samim paklom, samo da mogu škoditi Rusima i osujetiti njihove namjere. Poljaci katkada toliko luduju u svojoj mržnji proti Rusima, da čak poriču egzistenciju Slavena u Evropi i kažu, da su Bugari na jugu potomci Tatara, a Rusi na sjeveru potomci Mongola. Poljaci kô da neprestano sjede za ušima čitavoj Evropi i svaki pothvat Rusa prikazuju kao atentat proti zajedničkoj slobodi i kulturi. Poljaci u prvom redu obilaze oko vratâ Vatikana i prikazuju dušu Rusa tako divlju i okrutnu, da Rutene raznim mukama i nasiljima sile na otpad. U tu svrhu čini se da su i osnovali u Rimu posebnu bratovštinu Resurekcionista. Velike nesreće tako su pokvarile svijest Poljaka, da se oni više hrane iluzijama nego istinama i uvijek radije prihvaćaju iluzorne razloge nego istinite i praktične. Stoga su vrlo često i prijateljima jednako kao i neprijateljima svojim na sprdnju, a na svoju veliku propast. Znam iz vlastitog iskustva, da je godine 1867. ovisilo o Poljacima, hoće li prevladati federativni sistem, koji prirodni austrijske carevine i pravednim težnjama Slavena potpuno odgovara, jer je jedino o njihovom pristanku ili protivljenju ovisila inauguracija dualizma. To su prvi njihovi ljudi gotovo i rado priznali, a ipak su pristali uz dualistički ustav zato, što su dopustili da ih neprijatelji Slavena uvjere, kako će dualistička Austrija biti glavno oruđe, kojim će Rusi biti svladani i po mogućnosti istrijebljeni iz granica Evrope. Tolika je odvratnost Poljaka prema Rusima, da oni kao po nekoj nuždi usuda uvijek i svagdje se izvrgnu u protivnike Rusa, i to se može nazvati Polonizmom. Taj se Polonizam ne može svladati ni dobročinstvima ni porazima. Ne prvim, jer odbija dobročinstva. ili ako ih primi okreće ih u oružje. Ne drugim, jer u samim nesrećama raste i neprestano pribavlja nove snage da škodi. Ima ipak, barem po mom mišljenju, jedno nepogrešno

sredstvo, kojim će se taj Polonizam svladati, a to je: konvencija koju treba sklopiti sa Svetom Stolicom. Takva bi konvencija kao jednim udarcem presjekla onu osvadu, kao da je čudi Rusa prirodno da pravi nasilja na savjesti i da katoličkoj vjeri radi o glavi. Takva bi konvencija bila javno i sjajno svjedočanstvo za svu Evropu, da Rusi toliko štuju i cijene slobodu vjere i savjesti, te su potpuno vrijedni ljubavi i prijateljstva cijele Evrope i najkulturnijih naroda. Tom bi se konvencijom jednom zanavijek začepile uši cijele Evrope pred vikom, tužbama i jadikovkama Poljaka, kao da se oni bore *pro aris et focis*, kad se bore proti Rusima. Tom bi konvencijom slavno rusko carstvo najviši u Evropi moralni autoritet, to jest Svetog Oca, dobilo kao jamca svoje nevinosti i najbolje svoje namjere. Osim toga bi takva konvencija spremala put izmirenju duhova između Rusa i Poljaka, a to bi opet bilo na opće veselje i uzvišenje svih Slavena. Postoji zdraviji dio Poljaka, koji svoju bolju sreću traži u izmirenju sa Rusima. Jasno je da bi po toj konvenciji morala porasti snaga i uticaj toga zdravijega dijela među Poljacima. A potpuno je dostojno plemenitog ruskog naroda da ima samilosti sa nesrećnom sudbinom svoje braće Poljaka te da izlazeći ususret njihovim pravim i realnim potrebama i njihovim pravednim željama, osjećajima bratske dobrohotnosti i obiljem darova ih pretekne na svaki način i sklone na slogu sa sobom. Takvim mudrim i veledušnim načinom postupka spomenuta bi konvencija pripravila siguran uspjeh u dušama Poljaka. Kad nebi bilo nikakvih drugih razloga koji opravdavaju spomenutu konvenciju, meni bi se ovaj jedini činio tako važan i tako koristan, da bih bez ikakva oklijevanja i zatezanja odmah stavio ruke na posao.

Među neprijateljima Slavena, koji zavide položaj Rusa u Evropi i na nj vrebaju, poslije Poljaka treba na prvom mjestu spomenuti Ugri. Svi su Ugri bez ikoje iznimke tako nastrojeni, da bi sve Slavene, a osobito Ruse, kad bi mogli, ugušili u kapi vode, kako kaže slavenska poslovice. Ugri bjесnim načinom progone Slavene podložne njihovoj vlasti, a u prvom redu Srbe i bijedne karpatske Slavene; još pak više mrze i preziru Ruse kao moralne zaštitnike svih Slavena i buduće njihove oslobodiocе. Pisac ovih redaka pozna u dušu Ugri i po svojoj savjesti ne bi kazao ništa nepoćudna o narodu, koji uostalom ima mnogo sjajnih vrlina, kad ga ne bi nužda silila da istinu kaže i opomene one kojih se tiče, osobito onda kad se radi o teškim i ozbiljnim stvarima, o kojima ovisi sudbina naroda i podložnika. O Ugrima bi se moglo doduše reći: *vanae sunt sine viribus irae*, da im nije u savezu s Poljacima uspјelo da carevini Austriji dadu onaj oblik, koji je sa svih strana pun opasnosti. Slavna carevina Austrija u novom redu prilika u Evropi što se sada priprema, imala bi, barem po mom sudu, tu zadaću, da u većoj mjeri, ali na posve jednak način kao nekoć tako zvane neutralne države, efikasno na tome radi, da se oštrina javnih rasprava u Evropi tako ublaži i svede na pravu

mjeru, te one nipošto ne svrše ratom, nego mirom spasonosnim za sve. Kad bi se Austrija oslonila na svoju prirodnu osnovicu i na jednaku pravdu i pravicu za sve svoje narode, brže i lakše bi se riješila sva pitanja u Evropi. Kako sada stvari stoje, sudjelovanje Austrije zapliće, oteščava i opasnijim čini rješavanje tih pitanja. Ljudima opreznim i ozbiljnim nikad se ne može dosta preporučiti, da iz bližega i dublje prouče i shvate Austriju, kakva je ona danas i koja je njezina zadaća. Ugri su za sebe iskoristili neke javne ne- daće i zaveli Nijemce da isključe Slavene a s njima podjednako podijele vlast u Austriji, pametno predviđajući da će ta mjera jednakosti prije ili poslije završiti se njihovom prevlašću. Mnogi od Nijemaca snose ravnodušno tu prevlast Ugra i s njom usko pove- zanu slabost i iznemoglost monarhije, da se nakon rasapa Austrije što prije pripoje svom velikom carstvu. Može se sasvim istinito reći, da jedni i drugi, i Nijemci i Ugri, u sadašnjem položaju Au- strije imaju svoju posebnu svrhu: Ugri umišljenu (ali koja je njihovu srcu tako prirasla da bi se radije odrekli života nego nje), da naime apsorbiraju s vremenom Slavene i Rumunje, te novo sjedište car- stva osnuju u Pešti, a to bi carstvo po obilnoj mašti Ugra bilo jače i šire od staroga; Nijemci pak imaju realniju svrhu: da Austrija, po svom položaju već u ždrijelu Njemačke, slabeći s dana u dan i postajući sve više nemoćna, dozrije kao plijen Njemačke i s vre- menom sve svoje zapadne dijelove kao bogat plijen spusti u krilo Njemačkoj. Stoga su Nijemci i Ugri zajedničkim silama osujetili nastojanje Čeha za ministra Hohenwarta, da se monarhija sasvim zakonitim načinom osloni na svoju prirodnu bazu i zajedničkim pravom i nastojanjem svih naroda koji sačinjavaju carstvo, oslo- bodi svoje nemoći. U tome su Nijemci i unutar i izvan svojih grani- ca imali udjela. Vrlo slavni slavenski narod Čeha zauzima pose- bno mjesto u austrijskoj carevini. Njega je sam Bog i priroda stvari postavila kao stražu i obranu sve carevine, a njegov glavni grad Zlatni Prag je t o m e n e t o m e n. Njegovi su zahtjevi tako pravedni i tako odgovaraju potrebama carevine i svrhama prejasne dinastije, da izgleda sasvim čudno i neshvatljivo, kako su mogli do dana današnjega ostati neuslišani i neispunjeni, ako se ne pomisli da kad se radi o Česima Slavenima i njihovim že- jama, da se tada radi o spasu same monarhije. A kad bi to se dogodilo, Ugri i Nijemci morali bi se zanaovjek odreći svoje pre- vlasti i svoje ambicije i svojih nepravednih i umišljenih ciljeva, a u korist cijele monarhije i onih naroda, koje bi trebalo osloboditi adašnjem potlačenosti i što prije pozvati na veseliju suradnju za pće dobro. Hoće li se to ikada dogoditi, iskreni prijatelji prejasne inastije i cijele monarhije usuduju se više željeti nego očekivati.

Ovo što ću sada dodati, izgledati će osebužno, ali je ipak sa- vim istinito i vrlo važno. Ugri i njihovi drugovi Poljaci nastoje da adašnjem ustavu austrijske carevine dadu konkretno značenje dvratnosti i neprijateljstva prema Rusima, jer se nadaju, kao što

su Nijemce koji su među nama navukli da naprave s njima ugovor o diobi carevine, da će tako u zgodan čas navući i izvanjske Nijemce da sklope s njima ugovor proti Rusima i njihovoj vrijednosti u Evropi. Ta namjera postoji više nego sigurno, a što još nije u djelo provedena, nema se to pripisati dobroj volji dotičnih stranaka, nego više zdravijoj tradiciji prejasne dinastije i zrelijem i umjerenijem uticaju nekih mogućnika. Ali što se do sada nije dogodilo, treba vrlo dobro paziti da se ne dogodi ni ubuduće. Koliko je postupak Ugra lukaviji i okretniji, kao i u najnovijem istočnom pitanju, toliko su oni opasniji. Piscu ove Promemorije rekao je tu skoro sasvim otvoreno jedan visoki dostojanstvenik: konačni cilj austrijske politike u najnovijem pitanju bio je: vezati ruke Rusiji i svakako joj spriječiti da ne postigne svog prirodnog cilja.

Uopće je jasno da su Ugri nepomirljivi neprijatelji Slavena te bi oni nerazumno tiraniju Turaka radije zanavijek ušćuvali, samo da Slaveni ostanu za sva vremena neizobraženi, nemoćni i potlačeni. Oni misle, da je smrt Slavena jedini uvjet njihova života. U velikom je interesu cijele Evrope, da se to stanje u Austriji popravi i potrebama Evrope više prilagodi. A zatim idu Slaveni i Rumunji u Austriji, koji dakako žele da se što prije oslobode potlačenosti i prezrenosti, na koje su u današnjim prilikama osuđeni. Osim toga sudjeluje na tome i češka slavenska aristokracija, koja je mnogim svetijim vezama uže povezana sa prejasnom dinastijom, u prvom redu zajedničkom katoličkom vjeron. Ta ista aristokracija punim pravom zazire svom dušom od onog općeg meteža i uništavanja, što ga židovsko-demokratski element sada u Austriji proriče, pa stoga neprestano propovijeda i preporuča takovo uređenje države, koje više odgovara pravu i staroj tradiciji i koje utire siguran put iskrenoj i stalnoj slozi između Austrije i Rusije, budući da se njihovi interesi i koristi pravo shvaćene nigdje ne sukobljuju, nego se štaviše u svemu slažu. Jasno je pak da će uticaj te aristokracije i onih koji se s njom slažu biti veći, kada slavno rusko carstvo sklopi konvenciju sa Svetom Stolicom, jer se među ostalim u svoju svrhu služi razlozima uzetim iz vjere, a ti razlozi jače utiču na sjajnu dinastiju, koja je iskreno odana katoličkoj vjeri i koja je nekako instinktivno sklona savezu i prijateljstvu sa ruskim carstvom. Posve je prirodno da će svi dokazi ove aristokracije biti jači, ako govoreći o savezu sa Rusijom može dodati: Eto, rusko carstvo se svečanom konvencijom sa Svetom Stolicom izmirilo s katoličkom vjeron i slobodom savjesti! To je, po mom mišljenju najzgodniji način, da se odstrani i uništi moć Madžara i Poljaka da škode, kojom danas raspolažu.

Treća posebna teškoća koju rusko carstvo ima da svlada, jesu Turci koji su danas gospodari u najljepšem dijelu Evrope. Opstanje Turaka u Evropi je prava rak-rana i gangrena, koju bi trebalo što prije odsjeći od ostaloga tijela Evrope. Kršćanska Evropa je počinila veliki zločin, koji zaslužuje da ga Bog posebno kazni, kad

je pred četiri skoro stoljeća dopustila da Turci nakon što su uništili nekoliko kršćanskih kraljevstava zasjednu u najljepšem dijelu Evrope kao nezakoniti vlasnici i u njoj podgrizu njezinu životnu snagu i svagdje šire užas uništenja. Moglo se lako znati i predviđeti da Turci po svojoj vjeri i zakonu apsolutno su nesposobni da budu na čelu kršćanskim narodima; jer povlasticom same vjere koja je kod njih ujedno i građanski zakon, to jest po božanskoj i nepromjenljivoj, kako oni misle odredbi samo su sljedbenici Korana pozvani da gospoduju, da ljenčare, da uživaju i da se izgredima svakakvih poroka troše, ili da se neprestano razdražuju na svaku okrutnost i barbarluk proti nesrećnim kršćanima. Koran uči da su kršćani po apsolutnoj Božjoj volji zanavijek osuđeni da budu robovi, te da život, slobodu i radinost svoju neprestano žrtvuju volji i hiru svojih gospodara. Ropstvo (esclavage) je u drugim zemljama i narodima djelo ljudske volje, a kod Turaka je to Božja odluka. Stoga je sudbina nesrećnih kršćana u Turskoj apsolutno nepromjenljiva. Stoga kada branioци Turaka pričaju o reformama, može se sasvim istinito reći: nepravda samoj sebi laže i kakvo je društvo svijetlu sa tminom i Kristu sa Belijalom? Najsvetija dužnost kršćanske Evrope bila bi, da ovo što sam rekao, jednodušno zapjeva Turcima u uši i da im kaže: vi Turci ste apsolutno nesposobni da kršćane učinite dionicima pravde i istine, jer se tome protivi vaša vjera i vaš državni zakon, koje vi smatrate nepreinačivim. Zakoni o reformama što ih vi izdajete, očite su laži i krive zakletve proti Bogu, religiji i vjeri vašoj; ne dakle po svojoj volji, nego po odluci Boga vašega i vjere vaše kršćanska Evropa s pravom proglašuje vas zanavijek isključenima od toga da vi vladate kršćanskim narodima. Radi toga ovisnoga protivurječja sve su dojakošnje reforme ostale jalove i sudbina bijednih kršćana uvijek pogoršale. Nastojanja oko reforme kao neka povreda Božjeg zakona razdražuju tursko pučanstvo proti kršćanima i izaziva ga na nove okrutnosti. Kod poznate turske religije i vjere meni se svaki govor o reformi čini tako uzaludan, da mi ljudi očito malafidei izgledaju začetnici i branioци reforme; jer bi fizička i moralna bezbjednost morala biti *conditio sine qua non* svake reforme. Što se prvoga tiče: muhamedanstvo ne može nikada da pripusti kršćane u vojsku, jer ono po svom pravu kaže: oružje je rezervirano samo za gospodara, koji je vlasnik života i smrti nad kršćanima, a rob po svom nepromijenljivom položaju mora uvijek biti bez oružja. A što se drugoga tiče: Koran smatra zločinstvom da ma i najmanje doprinese za kršćanske škole i vjeru, te uči, da nju treba uništavati svim sredstvima, pa i oružjem. Osim toga: ko je taj koji će u djelo provesti zakone o reformi? Zar turska birokracija, koja je apsolutno bez ikakve neporočnosti, bez ikakva poštenja, dobre vjere i sposobnosti? Tko tu birokraciju pozna iz vlastitog iskustva — kao pisac ovih redaka — taj doista može reći: da je birokracija u Anatoliji potpuno slična

roju istočnjačkih skakavaca koji popasu i požderu sve na što navale i ne ostave za sobom ništa osim raznog smrada, koji je vječiti izvor kuge i najrazličitijih bolesti. Kad bi začetnici reforme htjeli biti iskreni, oni bi morali najprije otići u krajeve Azije i postati učitelji škole i odgoja, da Turke obrate u čestite i poštene ljude te da svojim zakonima postignu praktičnu vrijednost, što bi dakako bio Sisifov trud. Jedino bez sumnje sredstvo, da se kršćani oslobode bezbrojnih nevolja koje ih tište, jest: autonomija koju treba dati kršćanskim pokrajinama Bugarskoj, Bosni i Hercegovini, koja bolje odgovara i pravo shvaćenim interesima samog turskog carstva, nego ovo neprestano miješanje Evrope u unutrašnje poslove turskog carstva, koje jasno i otvoreno označuje agoniju toga carstva.

U toj se stvari nemože nikad dovoljno preporučiti slavnoj ruskoj naciji vrlo plemeniti naš narod Srba, koji je svojim herojskim žrtvama i obiljem prolivene svoje krvi postao najvredniji ljubavi cijele Evrope kao i našega Gospoda, koji je prolio krv Svoju na žrtveniku križa i time svijet otkupio i sve nas uskrisio na novu svježinu vječnog života. Slavno rusko carstvo preodređeno je pred svima ostalim, da što prije oslobodi Evropu od Turske kuge i pospeši dan, kad će se u Aja Sofiji opet obavljati sveti obredi kršćanskih tajni. Težak je to posao ne samo radi zavisti, ljubomore i nesloge u ostaloj Evropi, nego i stoga što Poljaci, a u prvom redu Mađžari iz mržnje proti Slavenima pružaju ruku Turcima, svojim rođacima, te iz svih svojih sila teže za tim, da s jedne strane Nijemce, a s druge Turke, pa ako je moguće i Rumunje i Grke na svaki način dobiju u svoj savez proti ruskom carstvu.

Pisac ove Spomenice napokon cijeni, da će rješenje istočnog pitanja Rusima lakše uspjeti, ako načine spomenutu konvenciju sa Svetom Stolicom. Neprijatelji ruskog carstva izrabljuju u Bosni i Hercegovini u prvom redu katolički elemenat, da Rusima stavljaju zapreke u ovim krajevima obzirom na njihovo određenje i djelovanje. Sasvim je čudno, koliko su ljudi iz najbliže carevine i službeno i izvan službe agitirali, da odvrte Bosnu i Hercegovinu od Srba, ili što je isto od Rusa, te da katolike uvjere kako njihovoj vjeri i religiji ne znam kakve opasnosti prijete od Rusa i Srba. Ništa se nije propustilo pokušati, da se saberu brojni potpisi turskih boljara i katolika, kojima bi se dokazalo da Bosna zazire od Srba, te bi u slučaju nužde voljela pristati uz Austro-Ugarsku carevinu nego uz Srbiju. Ne sumnjam da će ti potpisi, dosta nespretno iznudeći, biti izneseni na kongresu Evrope, da se stane nasuprot pravednim i zaslužnim željama i namjerama braće Srba. Treba doista žaliti sudbinu velike carevine (misli Austro-Ugarsku. — Op. p.), koja se mora služiti takvim podmuklim smicalicama, da izigra najplemenitije aspiracije susjednih naroda. Treba doista žaliti sudbinu carevine, koja proti općoj želji najglasovitijih ljudi u cijeloj Evropi nastoji, da već trulu lješinu i punu svake zaraze uščuva, ili ako to nije apsolutno moguće, da stvar tako zamrsi i od prirodnog joj

određenja odvрати, a potištenim pokrajinama nove teškoće, nove patnje i nove nevolje priskrbi! S tom istom svrhom već od duže vremena vrše se slične agitacije među Slavenima Hrvatima, i ništa se ne propušta da se među dva brata, Srbe i Hrvate, izazivlje isprazno takmičenje i nesloga, dakako u prilog trećemu, koji je objema smrtni dušmanin. Posebna je osobitost da Židovi najgore vrsti, koji većinom imaju u rukama organe javnog mišljenja u Pešti i Beču, u najnovije vrijeme se obratiše u braniče i zaštitnike katoličke vjere među Hrvatima, premda u svome srcu svu kršćansku vjeru mrze gore nego pas i zmija. Misli se naime u interesu države, da se usred jednog te istog naroda što više nesloga sije, pa se stoga puštaju divlje zvijeri — koje inače slijepi vlastodršci drže vezane zlatnim lancima — da laju i sikću, da razdiru dobar glas poštenih ljudi, da pakleni posao koji pristaje njihovoj prirodi vrše time, što siju neslogu i neprijateljstvo među narodima. Slijepi vlastodršci koji misle da se ikada može brati klasje sa babinog zuba ili sa trna grožđe! Slijepci koji ne vide da atom istine, pravde i ljubavi uvijek više koristi državi nego ne znam kakve najviše tajne lukavštine i zlobe!

Medutim stvari tako stoje i mi ih ovdje sa bolju i srdžbom srca svoga svaki dan na svoje oči gledamo.

Ovo što sam ovdje naveo, dokazuje i potvrđuje na osobit način najnoviji jedan događaj. U Đakovu kraj Bosne postoji već skoro 25 godina sjemenište podignuto velikim troškom a namijenjeno odgoju mladega klera za Bosnu. Ta je ustanova nekoć pribavila dako-vačkom biskupu ne znam kakve sve hvale i hvalospjeve. Sada ta ista ustanova, premda svojoj svrsi najbolje odgovara i premda je dala Bosni mnogo vrlo dobrih svećenika, postala je predmetom mržnje sa strane Mađžara. Stoga je u novije doba ta ustanova dokinuta, te se mladi kler Bosne ne odgaja više na prirodan način usred svog vlastitog naroda, svoje vlastite biskupije i crkvene pokrajine, nego u Ostrogonu u Ugarskoj, usred naroda tuđeg i Slavenima nepomirljivo neprijateljskog. Ko promotri ono što sam gore istinito kazao, lako će uvidjeti, kojom svrhom i nakanom je mladi kler Bosne iz naručja svog naroda prenesen u tuđi narod, da naime pod neposrednim uticajem i upravom Ugra a pod izlikom katoličkog zvanja bude odgojen u mržnji i odvratnosti prema braći Srbima i Rusima, te da među svojim postanu poslušno oruđe za one nakane koje će Ugrima kao vječnim neprijateljima Slavena ostati uvijek vlastite. A posljedica svega toga, barem po mom mišljenju: konvencija, koju bi slavno rusko carstvo sklopilo sa Svetom Stolicom, bila bi najsigurnije i najefikasnije sredstvo da se te najgore nakane izigraju, koje su u ovim stranama neprestano i nepopustljivo upe-rene proti sasvim pravednim nastojanjima Slavena.

Meni to izgleda tako sigurno i jasno, da ne može biti pitanja nego: 1. je li takva konvencija moguća? i 2. je li za sklapanje te konvencije sada zgodan čas? Na oba ta pitanja odgovaram sa svom

sigurnošću: jest! I to na 1.: takva konvencija je moguća. Istina je doduše, da svako teže pitanje ima unutrašnjih teškoća, ali je također istina da je ljudima dana uzvišena svijest i čvrsta volja, da ne popuste teškoćama nego da ih svladaju napustivši sve predrasude i strasti. Bogovi za napore sve daju. Mudrosti, strpljivosti, umjerenosti i dobroti sve je moguće. I doista, o čemu se uglavnom radi? U toj konvenciji radi se u prvom redu o tome: da Sveta Stolica svečanim i javnim načinom bude jamcem slavnom ruskom carstvu, da katolička vjera neće nikada služiti kao izlika da se građanski ugled ruskog carstva umanjiti, uništi ili na bilo koji način u svijetu ozloglasi, kako su to dosad nažalost radili vrlo često Poljaci, Ugri i ostali neprijatelji Rusa. A Sveta Stolica kao naravna predstavница vrhovnog autoriteta u čitavom svijetu, to će uraditi tim spremnije, jer i vjeri i Svetoj Stolici apostolskoj ne može ništa više škoditi nego ako se prirodni red stvari sasvim okrene i ono što je predobri svemožni Bog odredio na poseban način da ljude izliječi i usavrši, kao i da svaki pravi autoritet podrži i učvrsti, bezbožnom i svetogrdnom nakanom se obrati u sredstvo kojim će se ljudi kvariti a svaki autoritet i disciplina rušiti ili na bilo koji način ozloglasiti. To je vječno i nepovredivo određenje Svete Stolice apostolske, kome će ona i ovaj put rado udovoljiti, samo ako joj se pruži zgodna prilika.

Nadalje tom konvencijom radi se drugo o tome: da prema Svetoj Stolici apostolskoj carska vlada ruska sa svoje strane svečanim i javnim načinom dade potpunu i savršenu sigurnost, da se upotreba civilne vlasti u svojoj aplikaciji nikada i nigdje neće izroditi u štetu ili smanjenje katoličke religije. Ja ne sumnjam da je slavna carska vlada voljna i spremna, da sve ono što se u tom pogledu može razborito zahtijevati, dade Svetoj Stolici apostolskoj, jer i samoj državnoj vlasti ništa toliko ne škodi kao bilo koje nasilje na ljudsku savjest i kvarenje one moći u ljudima, na kojoj se napokon osniva čast kako Boga i svake religije, tako i svakog autoriteta uopće. Boga samoga je osjetio kao na neki način osvetnika svaki onaj, koji se usudio da Boga i vjeru na bilo koji način zloupotrebi u profane i nepravedne svrhe.

Slavnoj ruskoj vladi su, kako čujem, neka posebna pitanja na srcu, kao: kojim će se jezikom predmoliti i sveti zakon evanđeoski tumačiti njezinim podanicima Rutenima? Sva će takva posebna pitanja biti brzo i lako riješena, samo ako se prethodno riješe kako treba glavna pitanja. Naprotiv, ako se glavno pitanje ne riješi, sva će se sporedna pitanja zamrsiti i postati skoro nerješiva. Tako na primjer u gore spomenutom pitanju Poljaci u sadašnjim prilikama neprestano dovikuju Svetoj Stolici: Pazi, pazi! Zmija je u travi! Ruska vlada hoće da napokon prekine i onu posljednju vezu, kojom su Ruteni vezani uz katoličku vjeru i uz Svetu Stolicu. Ako se pak sklopi konvencija sa Svetom Stolicom, svi se ti ogovori unaprijed oslabljuju i gube svaku vrijednost.

I na drugo pitanje: je li za konvenciju sada zgodan čas? odgovaram: Jest! Jer sada se, bar kako se meni čini i kako sam gore natuknuo, u Evropi radi o najvišim pitanjima. Radi se u ovo naše doba o tome: da rusko carstvo i svi slavenski narodi smetu i nemoguće mnogobrojne svoje neprijatelje i za sebe dobiju i zanavijek učvrste onaj položaj u Evropi, koji prema unaprijed određenom redu Božje providnosti i koristi svega čovječanstva potpuno odgovara. Naše doba, to je barem jasno, muče vrlo teški porodajni bolovi. Staroga malo po malo nestaje, a novo nije još dobilo određene forme, da bi moglo osloboditi čovječanstvo nekog nestalnog straha i tjeskobe. Izgleda da Slavenima predstoji onaj čas i vrijeme, o kome Sv. Pismo kaže, da je u Božjim rukama, te ga ljudi moraju kako treba shvatiti. Meni se barem čini vrlo zgodno, da u ovako odlučan čas slavno rusko carstvo priskrbi sebi najsigurnije sredstvo, kojim će svladati predrasude svijeta proti sebi i popraviti sebi lakši put za vrlo važne događaje koji predstoje.

A što se tiče Svete Stolice, ona mora znati da će u novom redu evropskih odnosa Slaveni vršiti velik uticaj, i to u prilog svakom autoritetu i pravoj religioznosti, u prilog onoj pravdi i pravici, koja će bez ikogjeg egoizma uvijek dati svakom svoje i uspostaviti i učvrstiti najbolje odnose među raznim narodima. Crkva koja se nazivlje majkom svih naroda, ne može iz svoje materinske brige i ljubavi isključiti narod, koji je u svijetu očito pozvan za više i božanskije svrhe. Sveti Otac, koji se nazivlje zajedničkim ocem svih naroda, mora željeti da konac svoga života okruni svečanim djelom, kojim će zaslužiti slavu i naslov također oca Slavenstva.

Neka mi na kraju ove rasprave bude dopušteno da dodam još jednu opasku: Sveti zakon evandeoski, od Boga određen kao uvjet za život i pojedinim smrtnicima i svemu društvu, broji danas vrlo mnogo najljućih dušmana, koji tuku sjekirom u sam korijen stabla, očitom nakanom da istrijebe svu kršćansku vjeru i samoga Boga, da je moguće, iščupaju iz ljudskih srdaca i iz zakona ljudskog društva. Vrijeme je, da dvije najveće i najslavnije crkve, stare sestre, napuste međusobna neprijateljstva i u prijateljskom savezu o tome nastoje, kako će spasiti temelje kršćanske vjere i svakoga društva i tako osloboditi rod smrtnika od one konačne propasti, kojom mu otvoreno prijeti bezvjerje i prezir svakog autoriteta. Vrijeme je, da zapadna i istočna crkva — koju posljednju danas u svemu svijetu najdostojnije predstavlja slavni ruski narod — imaju na pameti, kako je njima, osim jedincate točke o upravi u njihovom ustavu, sve ostalo zajedničko, i sveta vjera, i božanska žrtva, i apostolsko svećeništvo, u tu svrhu, da teže za najsvetijim ciljem i da pridržavajući dakako zanavijek svaka svoju individualnu slobodu, sa većom koristi nego dosada i prema vani svoj poziv izvrše i svoje unutrašnje nevolje većim uspjehom svladaju.

Meni se čini, da sav ljudski rod teži za jedinstvom. Pisac ove spomenice pozna mnoge ljude svih konfesija i mišljenja, te je opazio,

da se u svijest najplemenitijih umova duboko usadilo naslućivanje budućega jedinstva roda ljudskoga, koje je Gospod izrazio u priči o jednom pastiru i jednom ovčinjaku. Kao što je nekoć Bog u rimskom carstvu raširenom skoro po svemu svijetu, pripremio put svetom zakonu Evandjelja, tako dandanas u divnim izumima parne snage i elektriciteta sprema put onom svetom jedinstvu, koje je postavio kao posljednju i najplemenitiju cijenu i svrhu svoje prolivene božanske krvi. Zatim hoćeš nećeš teži sav rod smrtnika ne samo po svojim krepostima i zaslugama, nego i po svojim zabludama i halucinacijama, koje u Božjoj ruci također postaju sredstva za uzvišene svrhe. Vrlo je važno da dvije najstarije crkve tome najbožanskijem cilju prednjače svojom međusobnom slogom i novijim djelima međusobne ljubavi budu preteče konačne sreće. Eto uzvišene svrhe, do koje može pomoći spomenuta konvencija.

Pisac ovih redaka rado će sudjelovati, povjerljivim dakako načinom, spomenutoj svrsi. A misli da može nešto postići tim više što je prijatelj čovjeka koji je u Rimu na visokom položaju a čiji je uticaj velik u Vatikanu. Molim za oprostjenje što sam pod tereotom svakidanih poslova pisao tako naglo i nevezano. Ako se ne dopada ovo što sam napisao, molim da se smatra kao mali ali iskreni dokumenat moga poštovanja prema sjajnoj carskoj dinastiji i slavnom ruskom narodu. Molim opet i opet, da piščevo ime ostane uvijek prešućeno, jer bi mi se inače teška opasnost stvorila. Pisao sam na dan Rođenja Blažene Djevice Marije godine 1876. Pripis: Mnogo bi se ubrzao uspjeh pregovora o konvenciji, ako se u Rim pošalje Rus katolik da stvar rješava.

★

Na koncu dodaje g. F. Šišić ovu bilješku: Koncept ispisan čitav rukom Strossmayerovom. U Rusiju poslan je prepis učinjen u Zagrebu pod nadzorom Račkoga. Rački je potom čuvao originalni koncept Strossmayerov do svoje smrti, i onda je on s ostalim pismima i spisima biskupovim poslao, pod nadzorom uprave Jugoslavenske Akademije, u Đakovo. Tek poslije smrti Strossmayerove ovaj je koncept (sa svim ostalim pismima i spisima biskupovim) vraćen Jugoslavenskoj Akademiji u Zagreb, gdje se i sada čuva u njenom arhivu.³

★

Iz kasnije korespondencije Rački Strossmayer doznajemo u ovoj stvari još ove potankosti:

U pismu 5. travnja 1879. javlja Rački: »Ne znam, jeda li Vam je poznato, da je naš znanac Heesen dobio odlično mjesto u ministarstvu za bogoštovlje i nastavu, gdje će u smislu Vašega memorandumu moći još uspješnije raditi.«⁴

³ Isporedi: F. Šišić: Korespondencija II. str. 64.

⁴ Ibidem str. 165.

Iz Strossmayerova pisma od 26. listopada 1879. doznajemo: »Gosp. S t a a t s r a t Heesen odilazi odavle (iz Đakova) u Zagreb. Ja Vam ga preporučujem... Što mi Heesen pripovijeda, nije ni u Rusiji mnogo bolje (nego kod nas). Njihovi glavni ljudi napola su slijepi. Sreća što je instinkt narodni zdrav, pak si on kroz sve nevolje viših krugova ipak prije ili poslije put prokrči.«⁵

U pismu od 19. travnja 1881.: »O tome nam je iz svih sila raditi da i od strane naše reprezentacija (hodočašća u Rim) bude časna. Ja sam jučer o tom obziru pisao Heesenu u Petrograd i opunovlastio ga, da moj list svakomu, a i samom Caru pokaže. Kažem pako u listu, kako bi dobro bilo, da se ni Paljakom, koji pod Rusijom stoje, ni katolikom Rusom, ne priječi tom prilikom u Rim hodočastiti. To bi bio sjajan dokaz, da sloboda svijesti u Rusiji nije pogažena.«⁶

⁵ Ibidem str. 239.

⁶ Ibidem str. 379. Njemačko pismo Heesenu dodano je pismu na str. 380—382.